

Centralna Evropa

Priredio urednik

Rana pominjanja | Slovačka, Bohemija i Moravska | Centralna Ugarska i Transilvanija | Zanimanja | Ljudi van zakona i poreski obveznici

➤ *Sudbina Roma u centralnoj Evropi od njihovog dolaska do XVIII veka je snažno određena brojnim ratovima i političkim promenama koje su pogodile region, naročito neprestani konflikt između Otomanskog carstva i Svetog rimskog carstva. Do kraja XVII veka, kada je započelo s bitkom kod Beča 1683. godine brzo povlačenje Turaka, Romi na ugarskom tlu suočili su se s dve različite politike. Pod otomanskom vlašću, zanimanja Roma i njihovo bavljenje muzikom visoko su cenjeni. U regionima koje su kontrolisali Habzburgovci, teško da su ih tolerisali. Ipak, u nekim oblastima, posebno u zapadnim ugarskim županijama koje su se graničile s kraljevskim habzburškim teritorijama, ova dva pristupa paralelno su postojala, i „Cigani“ su stalno bili izloženi promenljivim uslovima.*

UVOD

„Centralna Evropa“ više je koncept zajedničke istorije nego fizički entitet. Ona obuhvata današnju Austriju, Hrvatsku, Republiku Češku, Mađarsku, Slovačku, Sloveniju, bivše austro-ugarske regione Bukovinu, Galiciju i Vojvodinu, kao centar, i Nemačku, Poljsku i Švajcarsku, kao periferiju. U ovom članku „centralna Evropa“ se odnosi isključivo na centralne oblasti.

(II. 1)

— Austrijsko-otomanske granice
- - - - - Mađarska granica na jugu i istoku ~1500.
— Današnje granice

CENTRALNA EVROPA OKO 1600.

II. 1



RANA POMINJANJA

Pretpostavlja se da su Romi na češko tlo stigli polovinom XIII veka. Prema mišljenju mnogih autora, Romi su

počeli da se pojavljuju u ovoj zemlji tokom druge polovine XIV veka. Na to ukazuje povećan broj pominjanja „Cigana“ u lokalnim zapisima slovačkih oblasti Ugarske. Selo „Ciganvaja“ postoji tamo od 1388. godine, i niz porodica koje su se nastanjivale počele su

da koriste prezime „Cigany“ ili „Cigan“. Godine 1399. u knjizi pogubljenja gospodara Rožmberka u južnoj Bohemiji, sem nekoliko Nemaca koji su bili u razbojničkoj grupi, pominje se i „neki Ciganin, Andrejev konjušar“. Takođe, postoji dokaz iz 1380. godine

“Imamo razlog da izrazimo brigu u vezi sa žalbama koje su nam podneli stanovnici grada Sibinj. Vi, vaš narod i vaši pratioci nazivate ljude koji su se nastanili ispod zamka ove opštine i koji rade kao dnevni radnici „Czigánima“ ili Egipcánima, kao što se može videti iz naših ukaza. Naredili smo gradonačelniku ove opštine da se ne uznemiravaju lično i da se njihovi pose- di prisilno ne oduzimaju [zbog bilo koje obaveze ili zadatka].

[...] Stoga, ih preuzimamo od vas i ukidamo vašu moć nad nji- ma kao vašim slugama. Izrazito vam naređujemo Vaša Vernosti da, u budućnosti, omogućite i naredite vašim ljudima da ne uznemiravaju, povređuju ili rekviziraju pomenute „Czigáne“; i naređujemo vam da ovo zabranite. [...]”

II. 2 Iz ukaza kralja Mateje Korvinusa, iz 1476. godine.

(Tcherenkov / Laederich 2004, str. 97)

„VODILI SU VEOMA TEŽAK ŽIVOT”

Okružni palatin (državni upravitelj) Kraljevine Ugarske, Đorđe Turzo, izdao je važno sprovedno pismo 1616. godine. Ovaj dokumenat odnosi se posebno na vojvodu Franciska i njegovu pratnju (koji je „pružao vojne usluge“, tako da su vlasti imale određeni interes da im bude dostupan), ali sadrži i opšte prigovore vezane za položaj Cigana:

„Dok ptice s neba imaju svoja gnezda, lisice svoje jazbine, vukovi svoja skrovišta, i lavovi i medvedi svoje jazbine, i sve životinje svoje mesto prebivanja, istinito nesrećnoj rasi Egipcána, koje nazivamo Czingari, obećana je milost, iako se ne zna da li je ovo izazvano tiranijom surovog Fa-

raona ili voljom sudbine. U skladu s njihovim antičkim običajem navikli su da vode veoma težak život, na polji- ma i u dolinama van gradova, pod skrpljenim šatorima. Stoga su stari i mladi, dečaci i deca ove rase naučili, nezaštićeni zidinama, da se nose s kišom, hladnoćom i ve- likom vrućinom; nisu imali nasleđena dobra na zemlji, ne traže gradove, tvrđave, naselja ili raskošne kuće, već tu- maraju neprestano, bez stalnog mesta boravka, ne znajući za bogatstva, niti za ambicije, ali iz dana u dan i iz sata u sat, od rada svojih ruku, koristeći nakovnje i čekiče, traže na otvorenom samo hranu i odeću.“

II. 3

(Fraser 1992, str. 155; navedeno kao „from the Latin in H. M. G. Grellmann,

‘Historischer Versuch über die Zigeuner’“, of 1787)

o prisustvu Roma u Zagrebu (Zágráb), koji je prestonica, tadašnje Ugarskoj srodne, Hrvatske.

Prvi dokaz o Romima u Ugarskoj datira iz 1416. godine. Spominjanja ukazuju na to da su u gradu Brašov u Transilvaniji, ljudi snabdeli „kneza

Emausa od Egipta i njegovih 120 pratioca“ hranom i novcem. Kralj Sigismund I (1387-1437), koji je takođe de facto bio rimski car, izdao je grupama „Cigana“ dozvole za putovanje 1417. i 1423. godine. Prvoj grupi je garantovano slobodno putovanje, jer su Romi,

koji su proveli neko vreme u Otomanskom carstvu, posedovali značajne vojne informacije o Turcima. Grupa je tada prošla kroz Bohemiju na putu ka Zapadnoj Evropi. Drugu dozvolu Sigismund je izdao 1423. godine vodi Ladislavu i njegovoj pratnji.

SLOVAČKA, BOHEMIJA I MORAVSKA

Romi nastanjeni u Slovačkoj bavili su se muzikom i obradom metala, a mnogi su služili u vojsci ugarskih monarha. Pred kraj XV veka u ugarskim spisima postoji određeni broj pominjanja vezanih za „ciganske“ trupe; romske trupe su učestvovala u konfliktima koji su uništili Slovačku u narednom veku.

Anticiganska politika u Slovačkoj pojavila se nakon pobede Turaka nad Mađarima blizu Mohača 1526. godine. Neki tragovi ove politike već su bili vidljivi u prethodnom veku, kada su Slovaci počeli da „Cigane“ smatraju za špijune Tatara. Strah od Turaka, koji su, nakon osvajanja Budima 1541.

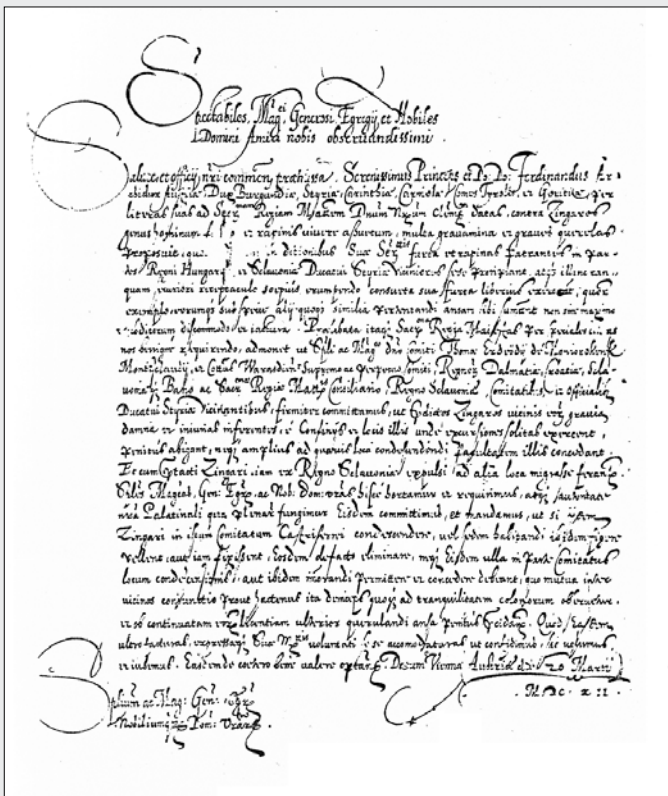
godine, osvojili centralnu Ugarsku, stvorio je novu osnovu za anticiganski stav u habzburško kontrolisanim oblastima severne i zapadne Ugarske. Romi u Slovačkoj, nastanjeni i nomadi, bili su sada izrazitije odvojeni od Slovaka i Mađara seljaka, i novo nastanjivanje „Cigana“ je ograničeno na periferije gradova i sela. Uz to, rastući uticaj esnafa držao je Rome zanatlije daleko od profitabilnih sektora obrađivanja metala.

Nakon turskog osvajanja centralne Ugarske formirana su tri odvojena kraljevstva od 1541-1542. godine. Slovačka i zapadna Ugarska, nazvane Kraljevina Ugarska, bile su pod habzburškom vlašću, dok je centralna Mađarska - Ugarska bila pod otomanskom kontrolom. Turci su takođe stvorili malu državu, Transilvaniju. Za Rome, ovo je

značilo sprovođenje nejednakih politika. Naročito, Romi u Kraljevini Ugarskoj su bili pogođeni zbog sprovođenja politike proterivanja. Sve je zavisilo od lokalnih gospodara, jer su neki cenili i očuvali veštine Roma, a neki ne.

U Moravskoj i Bohemiji anticigansko zakonodavstvo donošenio je od 1538. godine pa naovamo. Očito, prezir prema Romima prevazišao je granice, pa je vlada morala da pribegne zabranjivanju „davljenja romskih žena i dece“. Istovremeno, ipak, u lokalnim zapisima je zabeleženo da su pisma preporuke „Ciganima“ izdavali gradski saveti, a da su ostali Romi nastavili put ka češkom tlu.

Tridesetogodišnji rat (1618-1648) doneo je još veći prezir prema Romima. Glad, epidemije i bekstva pogodili su oblasti Bohemije i Moravske. To je nagnalo



PROMENA USLOVA

Položaj „Cigana“ u zapadnoj Ugarskoj zavisio je od toga čijoj su oblasti pripadali. Na primer, pokrajina Batijani, smeštena u Nemet-ujváru (današnjem Gosingu u Burgenlandu, Austrija), bila je otvorena za Rome, te su 1664. i 1674. godine formirana pojedina „ciganska“ neselja u regionu. Nasuprot pokrajini Batijani, koja je podržavala Turke, habzburško-orijentisani Esterhazi pokušali su da oteraju „Cigane“ sa svojih teritorija. Stoga su mnogi Romi otišli južno ka pokrajini Batijani.

Različiti pristupi u različitim pokrajinama često nisu prikazivali opštu politiku najviše moći, cara ili kralja. Određeni vladar često je izdavao ukaze tek da bi zadovoljio anticiganska osećanja naseljene populacije, negirajući, ili ne poznajući činjenicu da su Romi poznavali mnoge veštine koje su bile veoma bitne za pokrajinu.

II. 5 (see Mayerhofer 1988, p. 18)

II. 4

Pismo Đorđa Turza iz 1612. godine.

(iz Mayerhofer 1988, str. 16)

mnoge Rome iz drugih delova Evrope da pobegnu u Slovačku, gde se ispostavilo da su mere usmerene specijalno protiv novopridošlih bile pojačane. Prema zakonu, Slovancima „Ciganima“ bilo je

zabranjeno da vode nomadski život; ali zbog ekonomskih razloga bili su prisiljeni na to. Od 1697. godine pa naovamo imperatori su izdavali mnoge strože ukaze, kojima se naređuje da će „Cigani“

(„vogelfrei“) (odmetnici), biti najstrože kažnjeni „svim mogućim sredstvima bilo telesno ili oduzimanjem poseda“, obešeni bez suđenja, išibani ili zauvek prognani, žigosani na leđima, itd.

CENTRALNA UGARSKA I TRANSILVANJA

Prema Romima u Ugarskoj postupano je s više tolerancije nego što je to uobičajeno u Zapadnoj Evropi od XV do XVII veka. Delom zbog reputacije koju su imali zbog svojih zanatskih veština u obradi metala, njihove muzike, i kao vojnici. Pre svega, ipak, centralna i istočna Ugarska su od početka XVI veka pa naovamo bile deo Otomanskog carstva, koje je za razliku od zapadnih naroda, vodilo politiku tolerancije prema mnogim etničkim grupama pod svojom vlašću.

U jednom ukazu iz 1476. godine, kralj Mateja Korvinus naredio je da se Romi stave pod direktnu nadležnost kralja opštine Cibine (Hermannstadt, danas Sibinj), u Transilvaniji. Kralj je morao da jedanaest godina kasnije ponovi svo-

ju naredbu; u tom ukazu on je pomenuo „zadatke“ koje je trebalo da izvrše „Cigani“ u odbrani Cibine (Sibiu) i posebne privilegije koje su uživali „od pamtiveka“. Zatim se pozvao na „stare slobode i privilegije“ „Cigana“, kao i na njihovu direktnu potčinjenost kruni. [II. 2]

Ladislav II (Ulászló) izdao je ukaz sa sadržajem sličnim ukazu Tamása Polgára, vojvode naroda Faraona („vayvodam Pharaonum“) 1492. godine. Ova dozvola za putovanje dopuštala je Polgaru da se sa svojih 25 čergi „Cigana zanatlija“ „kreće i nastani gde god želi u zemlji. Polgarove zanatlije snabdevale su, između ostalog, biskupa Sigismuda iz Pečuja, mušketama i đuladima, kao i ostalim oruđem.

Sprovodna pisma izdata u velikom broju od XV veka pa naovamo, jedino su važila za određenog vođu i njegovu grupu imenovanu u datom do-

kumentu. Razne grupe Roma različito su tretirane, i u zavisnosti koristi njihovih službi ili stepena nereda koje su izazivali starosedoci kako bi izrazili svoj prezir prema „Ciganima“. To je detaljno izloženo u dva dokumenta koja je izdao Đorđe Turzo (György Thurzo), palatin Kraljevine Ugarske. U pismu Turzoa iz 1612. godine naređuje se da se svi Romi iz Stirije koji tumaraju po zapadnoj Mađarskoj odatle proteraju. Dokument navodi žalbe nastanjene populacije, koja optužuje „Cigane“ za pljačke i krađe. Ipak je, 1616. godine Turzo izdao sprovedno pismo određenoj grupi „Czingarosa“, čija je vojna služba smatrana korisnom. Ovaj dokument sadrži, kao što je već navedeno, „usrdnu molbu za razumevanje ciganske nevolje“, verovatno ja palatin smatrao neophodnim da izloži jake razloge za posebnu zaštitu grupe „Czingarosa“. [II. 3, 4]

Do XVI veka u Ugarskoj je bio običaj da vođu „Cigana“ biraju oni sami među svojim viđenijim članovima. Dobijao je titulu „egregiusa“. U svakom ugarskom okrugu („komitat“) bio je

izabran jedan „egregius“; mogao se ženinati van svoje grupe i bio je odgovoran za sve pravne poslove koji se odnose na 200 do 300 ljudi pod njegovom nadležnošću, u svakom okrugu romske popu-

lacije bile su niže vođe koje su sudile u „ciganskim“ pitanjima. Prikupljanje poreza od „Cigana“, ipak, rešavalo je nekoliko vojvoda koji su pripadali rangu ugarskog i transilvanijskog plemstva.

ZANIMANJA

U nekoliko dokumenata iz 1503. godine pa naovamo zabeleženo je da su se mnogi Romi u centralnoj Evropi bavili izradom oružja. Treba istaći da je za izradu mušketa i đuladi bilo potrebno visoko specijalizovano znanje najrazvijenijih ratnih tehnologija u to vreme. Veliki broj Roma je takođe služio u ugarskoj vojsci. Kada je Janoš Zapolaj preuzeo ugarski presto 1528. godine uz otomansku

pomoć, on je nagradio svoje Rome lojaliste ponovnim uvođenjem „antičkih ciganskih sloboda“ (antiquis libertatibus) koje su garantovali njegovi prethodnici.

Rome muzičare visoko su cenili plemstvo i članovi dvora. U pismu iz 1543. godine iz transilvanijskog dvora kraljice Izabele, supruge Janoša Zapolaja, pisac ističe se da „sviraju najbolji Egipćani muzičari, potomci Faraona“. Zatim navodi da „Cigani“ svirači cim-bala „ne prebiraju po strunama prstima, već trzaju drvenim štapićem i pevaju na sav glas“.

Mnogi Romi u centralnoj Ugarskoj radili su kao zanatlije za tursku vojsku. Neki su bili muzičari, berberi, neki su izrađivali šatore, bili glasonoše ili egzekutori. U otomanskim poreskim knjigama iz prestonice centralne Ugarske Budima se vidi da je tamo 1564. godine živelo 56 Roma muškaraca. Broj „Cigana“ se tokom narednih 30 godina povećao na 90. Naročito i Kraljevini Ugarskoj, neki plemići su pokušali da za svoje potrebe iskoriste veštine Roma. Ipak, novopridošle Rome su naselili na periferije gradova i sela.

LJUDI VAN ZAKONA I PORESKI OBVEZNICI

Tokom većeg dela XVII veka situacija na ugarskom tlu bila je nestabilna. U Kraljevini Ugarskoj uvedena su nova ograničenja koja su se odnosila na strance, nomade „Cigane“, ali i na Rome na svim teritorijama. Kada su Mađari, pristalice Habzburgovaca, 1688. godine ponovo osvojili velike delove zapadne Ugarske, Romi su opet ostali bez prava. Uz to, ostali su bez svojih zanimanja, pošto nije bilo vojnika čije bi oružje popravljali, i koje bi obavljali muzikom. Oni nisu posedovali zemljorad-

ničke veštine, a u prilično napuštenim oblastima nije bilo moguće ni trgovati. Zbog toga se veliki broj njih uputio, pljačkajući, ka zapadu. Ovo je bio razlog za veliki broj ukaza protiv Roma, koji, uz ostalo, u narednim decenijama, vođe ka otvorenom lovu na „Cigane“ u šumama zapadne Ugarske.

Godine 1706, potvrđujući deklaracije „Reichstaga“ iz 1497-1498. godine, austrijski car Leopold I, stavio je Rome van zakona i zabranio im ulazak na habzburške teritorije. Postavio je plakate upozorenja („tafelne“) kako bi o ovim propisima obavestio Rome koji su želeli da uđu na tu teritoriju. Ispisani „tafelni“ uskoro su morali da budu za-

menjeni slikama unakaženih „Cigana“, kako bi se s tim upoznali Romi koji nisu znali da čitaju.

Takva surova politika počela se menjati nakon 1710. godine. Lokalnom ugarskom plemstvu date su određene ruke da se slobodno bave svojim internim poslovima u zamenu za njihovu lojalnost kruni. Uz to, napuštenu centralnu Ugarsku ponovo je nastanilo oko 400.000 ljudi iz slovačkih oblasti severne Ugarske. Ugarski dvor je reformisao poreski sistem; to je bilo novo breme i za „Cigane“ u celoj zemlji zato što su sada morali da plaćaju godišnje poreze, ali su konačno postali priznati kao građani.

Bibliografija

Crowe, David (1995) *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London / New York: I. B. Tauris Publishers | **Fraser, Angus (1992)** *The Gypsies*. Oxford / Cambridge: Blackwell | **Mayerhofer, Claudia (1988)** *Dorfzigeuner. Kultur und Geschichte der Burgenland-Roma von der Ersten Republik bis zur Gegenwart*. Wien: Picus | **Tcherenkov, Lev / Laederich, Stéphane (2004)** *The Rroma. Volume 1: History, Language and Groups*. Basel: Schwabe